

RACÓ DE LA MEMÒRIA

Passegem el patrimoni urbà. Una proposta de recorregut per conèixer millor el nostre poble

Victòria Almuni Balada

Mar Villalbi Prades

L'any 2005 el Centre d'Estudis Seniençs va participar en el projecte de senyalització dels elements patrimonials urbans de la Sénia, coordinat i patrocinat per l'Ajuntament de la Sénia. En un primer moment es va confeccionar una àmplia llista amb tots aquells conjunts urbans, edificis o elements del poble considerats d'especial interès. D'aquesta primera llista, se'n va fer una tria en relació al nombre de plafons que es podien editar i en relació a la representativitat dels elements. Per a la tria es van tenir en compte criteris de funcionalitat i cronologia ja que s'intentava presentar diferents aspectes històrics i evolutius de la població. D'altra banda es va demanar permís als propietaris dels edificis a senyalitzar per poder fer-ho, ja que en alguns casos es tractava de propietats privades.

Fruit d'aquell treball és el present article, on hem inclòs una primera selecció dels elements patrimonials més representatius, que no els únics, ja que es preveu en properes edicions publicar-ne d'altres.

Presentem els textos i la fotografia dels edificis agrupats segons la funcionalitat i, dins de cada apartat, seguint un criteri cronològic. Iniciem el recorregut amb els elements de tipus urbanístic que ens permeten conèixer el naixement, creixement i desenvolupament de la població des d'època medieval fins a l'actualitat. En segon lloc, els edificis i infraestructures civils aporten informació sobre aspectes històrics i descriptius relacionats amb la dotació de serveis bàsics com són l'aigua, l'educació amb l'escola pública o la privatització de serveis comunals com el forn. A continuació, hem destriat els elements de tipus religiós, més monumentals, que durant segles van participar de manera directa en la vida dels seniençs i en les seues creences i configuració social. Finalment, hem inclòs una mostra dels habitatges, si més no del seu exterior, que ens permet fer una ullada a l'evolució de les formes de vida, relacionant-ho amb l'organització social, les activitats econòmiques i, com no, les modes.

El text dels plafons segueix un model estàndard de tipus descriptiu que se centra en els trets destacables de l'element. Primer s'indica el nom de l'edifici, la funcionalitat i la cronologia, en alguns casos estimada. Seguidament, hi ha una descripció estilística, amb cura de no insistir en allò que es veu, una breu història del lloc i finalment, quan es pot, la vinculació del lloc amb festes, tradicions, costums, etc.

Hem emprat com a documentació per a elaborar els continguts les fitxes de la Sénia de l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de la Comarca del Montsià, redactades per nosaltres mateixes, així com informacions obtingudes en diferents recerques del Centre d'Estudis Seniençs i diversos articles publicats als Seniençs, principalment dels col·laboradors habituals Rodrigo Vidal, Domingo Segura i Antonio Michavila.

Així mateix, cal agrair als Srs. Rodrigo Vidal Querol, Liberto Jornet Vidal, Liberto Jornet Iranzo i Víctor Pla Cervera l'amabilitat de revisar els textos, així com les valuoses indicacions i precisions que ens van fer.

SECTORS URBANS

Carrer Major

Sector urbà

Habitatges unifamiliars tradicionals

S XIII-XX

El carrer Major vertebrava l'antic nucli medieval de població. La Sénia va obtenir carta de poblament per a vint-i-un veïns l'any 1236. El seu emplaçament estava en relació al riu que porta el mateix nom i al lligallo que servia de via de penetració cap a l'interior peninsular des de la zona del Delta de l'Ebre i del Baix Maestrat. Per raons estratègiques i defensives, es va situar sobre el cingle de roca que caracteritza la seua visió des de l'altra banda del riu. Aquest li assegurava protecció i l'estalviava de bastir muralla en una part important del perímetre, al temps que li permetia tenir un domini visual molt bo de les planes septentrionals del que Regne de València. Aquesta situació estratègica va ser el motiu que el poble es convertís en una plaça important segles més tard, durant la Primera Guerra Carlista.

El nucli històric de la vila està format actualment per prop d'un centenar de cases organitzades al voltant de dos únics carrers, el Major i el de l'antiga casa de la vila, i set carrerons, alguns sense sortida. Des del punt de vista urbanístic, el conjunt ha estat poc alterat en els darrers segles, i conserva encara l'esperit medieval original. Sí que han desaparegut les tres entrades fortificades de què disposava. La principal se situava en aquest mateix espai, a l'actual plaça de l'Església. La segona és el conegut encara avui com *lo Portalet*. La tercera, el cap de la costa que connectava el carrer de la Presó amb el riu.

Els habitatges medievals es van bastir seguint el model generalitzat al segle XIII de casa entre mitgeres amb arcs apuntats diafragma que sostenen els embigats interiors. L'estructura es conserva a la casa abadia i a algunes altres del carrer Major. Amb el temps els edificis van sofrir transformacions profundes en la seua estructura i aparença exterior. A partir del segle XVIII, s'hi van construir a les façanes obertures grans i balconades, d'acord amb la tendència d'aconseguir un major confort a les llars i en relació amb la generalització del vidre. A la segona meitat del segle XX les principals transformacions han estat la reducció de les portes, al temps que desapareixien els carros i matxos, i l'arrebossat d'alguns habitatges amb materials moderns.

Lo Portalet

Sector urbà

Espai de comunicació

S XIII-XX

Aquest és un dels topònims més antics de la vila, que recorda el seu origen medieval. En aquest sector s'obria una de les dos portes de l'antiga vila closa, que connectava amb el lligallo i camí de carro que es dirigia a la Tinença, i que a partir d'aquest punt començava a prendre el nom de Lligallo de Malany. El portal principal era el situat a l'extrem oriental del carrer Major,

que s'obre a l'actual plaça Major. A banda i banda del Portalet, resseguint el perímetre de la vila, s'estructuraven les cases que, per la part posterior, formaven la muralla del segle XIII. Els murs posteriors d'aquestes cases es poden observar encara al carrer Galileu. A la banda oriental, en direcció a la plaça, el model de creixement va ser diferent. A partir d'època moderna es van adossar construccions noves al perímetre fortificat, que es va convertir en mur mitger entre les construccions antigues del carrer major i les noves. Va ser l'inici de la configuració de l'actual carrer Jaume I.

A més de comunicar amb el camí dels Ports, el Portalet permetia accedir directament al sector on hi havia les primitives eres de batre blat del poble. Documents del darrer quart del segle XVIII es refereixen a la zona com "el barri de les Eres", i al mateix portal com a "Portal de les Eres". Una part important dels terrenys d'aquesta zona era de propietat comunal. En aquest moment, al segle XVIII, es comencen a establir a particulars i es van configurant els actuals carrers del Carme i de Sant Roc, que en aquesta època rebien ja el nom que encara conserven actualment. La resta de carrers del sector es van urbanitzar després. Cap a meitat del segle XIX l'actual carrer de Pallerols rebia encara el nom de carrer Nou.

És de tradició a la població fer a la part interior d'aquesta antiga sortida, aprofitant el reclau que fa el carrer, una representació del miracle de la Verge de Pallerols i els rossegadors amb motiu de la festa que se li dedica el tercer diumenge de setembre.

Carrer Galileu

Sector urbà

Habitatges unifamiliars tradicionals

S XIII-XX

Després del carrer Major i els vials adjacents que vertebrava, el carrer Galileu és el sector més antic de la vila. El seu origen està en la urbanització del sector que rodejava la muralla. Tot fa pensar que a la Sénia, com a molts altres nuclis petits, aquesta no era una construcció exempta. Estava formada pels murs posteriors de les cases perimetrals del recinte. En aquest cas, les cases que formen el pany meridional del carrer tenen l'entrada principal a l'extrem superior del carrer Major.

A l'Edat Moderna, en augmentar la població i sobrepassar el recinte medieval de la vila, es van obrir els carrers propers al nucli original, entre ells l'actual carrer Galileu. Va ser aleshores quan els propietaris de les cases van obtenir permís per obrir portes i finestres al mur posterior d'aquestes. L'escarpament del cingle natural va fer que fins entrat el segle XIX aquest sector, inclosa la part baixa del carrer de la Nòria (Jaume I), rebés popularment el nom de "les Roques".

L'origen defensiu que en principi tenien els murs de les cases s'endevina en el seu gruix exagerat i en la forma de talús que encara es conserva en alguna de les construccions. Hi ha sectors de mur que conserven encara l'aparença original de maçoneria vista. D'altres han estat arrebossats modernament, però conserven a sota del recobriment el mur original amb els adobs resultants del pas del temps i l'adaptació a funcions i circumstàncies diferents.

Costa Dreta

Infraestructura urbana

Comunicació

S XIII-XX.

Antic eix de comunicació entre el nucli de població medieval i el riu. El nom està en relació al fet que, de les tres costes anteriors al segle XX que menen al riu des del poble, aquesta és la que fa el recorregut més de pressa. Això l'obliga a tenir un pendent molt acusat, per la qual cosa se li donava també el nom de *costa del Trestellador*. Des del segle XIII fins al segle XIX en què van ser privatitzats, la costa menava directament als molins comunals de farina i d'oli de la vila. El primer es conserva encara, força transformat en la seua estructura arquitectònica, al capdavant del camí. Es coneix actualment com molí del Maco, encara que el nom tradicional era el de *molí del Puador*. Es va mantenir en actiu fins als anys 50 del segle XX. La proliferació d'establiments industrials vinculats al riu al llarg del segle XIX va fer que entre aquest camí i el molí de la vila es bastís el molí de Garcia. D'aquest es conserva la sèquia, a manera d'aqüeducte treballat en pedra tosca, que portava l'aigua des de la bassa al molí.

Els dos molins esmentats i les restes d'altres establiments industrials, molins fariners o paperers, es poden contemplar des de la terrassa del cap de la costa. Són exemple de la transformació del paisatge que la riba del riu ha anat sofrint al llarg del temps. El mirador és modern. En origen, l'accés al camí es realitzava a través d'un arc situat sota una edificació que, a manera de portal, es podia tancar en cas de perill exterior.

La Clotada

Espai públic

Via de comunicació

S XIII-XX

És una via d'accés que té el seu origen en un antic lligallo o camí ramader que arribava a la població des del Mas de Barberans. El seu nom deriva de la seua topografia, ja que el seu nivell baixa i torna a pujar. Té el seu origen en la placeta del Prigó, que senyalitzava el límit del poble. Fou la principal via per anar cap al Mas de Barberans i l'Ebre faldejant els Ports, fins als anys 50 en què es construí l'actual carretera en una zona més plana. Les terres situades al voltant d'aquesta via es dedicaven majoritàriament al conreu del blat. Hi havia també alguns horts, que es regaven amb l'aigua sobrant del safareig situat al cap del carrer.

A principis del segle XX es converteix en una zona de serveis públics amb la ubicació al llarg de la via del cementiri, posteriorment l'escorxador i les escoles públiques. A partir dels anys 1950-60 s'inicia la seua urbanització, provocada per la construcció d'una via transversal que esdevindria la carretera d'entrada a la Tinença de Benifassà.

Curiosament la Clotada fou l'escenari on es realitzaren les darreres execucions públiques, el 1885, abans que els pobles perdessin el dret, d'origen medieval, d'exercir justícia.

Fins a la segona meitat del segle XX s'hi celebraven les tradicionals corregudes de matxos, burros i cavalls tal i com ja s'indica en l'anunci de les Festes de Sant Bartomeu de l'any 1889.

Les casetes

Sector urbà

Habitatges unifamiliars

S XVIII-XX

És el sector de creixement de la població vinculat al camí i lligallo que es dirigia a la Tinença de Benifassà i a les comarques aragoneses dels Ports des del litoral mediterrani. L'existència d'aquest pas de ramat es troba documentat des d'època medieval i és possiblement molt anterior, ja que el riu de la Sénia ha estat des de la prehistòria una via de penetració cap a l'interior en aquesta zona. Al segle XX, en construir-se l'actual carretera dels Ports, va perdre el seu protagonisme com a eix de comunicació. La pèrdua d'importància de l'activitat ramadera ha accentuat aquest procés.

L'existència de cases o patis en aquesta zona, allunyades del nucli de població, està documentada des de meitat del segle XIX. El primer sector de construccions, a l'alçada de l'actual plaça del Bruc, coincideix amb la bifurcació del camí que, des de la part alta del poble, portava a la zona de regadiu més antiga dels voltants del nucli, coneguda com partida de Davall la Cova. Més tard, aquest mateix camí seria el que comunicaria el poble amb el Batanet i el molí de Samarro. El primer es va construir en uns terrenys adquirits a la vila poc després de 1845, amb l'objectiu de refinar-hi mantes procedents dels Ports i el Maestrat. El segon era un molí fariner que existia ja l'any 1850, i que es coneixia com a molí de Davall la Cova.

Als anys 70 el sector de lligallo que se situa entre les Casetes i la carretera dels Ports va ser utilitzat per a fer-hi les corregudes de cavalls i de burros, força populars a la població. Aquestes darreres, perdudes uns anys i posteriorment recuperades per colles de joves de la població, s'hi van realitzar fins a l'any 2000.

Placeta del Toril

Espai urbà

Comunicació/Festa

S XVIII-XIX

Situada la zona de creixement extramurs del poble al voltant del camí d'Ulldecona, aquesta placeta juntament amb part del carrer Sant Joan i part del carrer del Sol, era conegut com *la raval*.

El nom popular d'aquesta plaça té el seu origen en el clos annex a la plaça de bous on es tancaven els animals que s'havien de torejar cada any per la Festa Major. En altres temps els bous es deixaven pasturant a la vora del riu i es pujaven per la costa fins al toril per torejar-los, posteriorment es deixaven directament al toril. Aquest va funcionar fins l'any 2002 en què la plaça de bous es va desplaçar al Clot de Pedrenya per motius d'espai.

Vinculat al toril hi ha una tradició en la Festa Major, coneguda popularment com l'entrada del cavall, consistent en què el cavall guanyador de la correguda acudia a l'inici de la tarda de bous i era l'encarregat de recollir les claus del toril de mans de les autoritats i de donar-les perquè comencés la festa.

La Ravaleta

Sector urbà

Habitatges unifamiliars tradicionals

S XVII/XVIII- S XX

Aquesta va ser la primera zona d'expansió del nucli medieval. La formen les cases que miren a la banda nord de la placeta del Toril, part del carrer de Sant Joan i part del carrer del Sol. Es tracta d'un sector d'urbanisme irregular, adaptat als desnivells del terreny que baixa cap al riu i que en aquest sector és més suau que a la banda de l'assentament medieval.

El seu origen es troba en relació al camí de Vinaròs i d'Ulldecona, que pujava resseguint el riu fent el trajecte aproximat que actualment fa la carretera. Estava també vinculat a la més moderna de les tres costes que comunicaven la població amb el riu, els horts de la seua riba i el nucli de les Cases de Rossell.

Al segle XIX, en aquest eixample, s'hi va aixecar un hospital. S'hi trobava també una de les fondes més antigues de la població, la "Fonda del Centro", que solia allotjar els viatgers que arribaven al poble des de les terres del *Reine*, nom amb el qual es denomina popularment el nord del País Valencià.

Barri Cazorla

Espai urbà

Habitatges unifamiliars

1965

Es tracta d'un barri d'habitatges unifamiliars situat a l'est de la població. Als anys 60 eren finques d'oliveres propietat de l'Ajuntament amb un ordenament urbanístic ja definit. A partir dels anys 80, en expandir-se el nucli, el barri s'integra al casc urbà.

Les primeres cases es van construir cap a l'any 1965 i la seua estructura recorda les dels pobles andalusos. Algunes són obra del constructor Agustín Heredia, però en la seua majoria són obra de les mateixes famílies que les bastien després de la llarga jornada laboral i els caps de setmana.

Als anys 60, fou adjudicada a la RENFE una subhasta de fusta de pi dels Ports de la Sénia, i hi va traslladar tota la brigada especialitzada que tenia a la serra de Cazorla. Aquesta fou una de les primeres onades migratòries, que posteriorment es veié reforçada per la creixent industrialització del poble. El nom al barri i als carrers li van donar els mateixos habitants, tots ells evocadors de la seua Andalusia natal.

EDIFICIS I INFRAESTRUCTURES CIVILS

Antiga Casa de la Vila

Edifici públic

Servei

Carrer Cardenal Cisneros

S. XVI-XX

No es conserva cap resta de l'antiga casa del Comú Medieval, encara que tot fa pensar que la seua ubicació seria la mateixa que va tenir des d'època moderna en què en tenim referència. Situat sobre el cingle que separa la població de les terres baixes properes al riu, amb finestres que s'obren a

aquest, l'edifici sembla bastit en el més antic dels sectors urbanitzats del casc antic de la vila. La documentació coneguda ens parla sovint de les reunions a l'edifici del Consell Municipal (batlle, regidors, síndics i procuradors). L'edifici actual té el seu origen en època moderna. Les obertures de la façana corresponen a aquesta cronologia. Totes elles estan emmarcades per rebranques, llindes i arcs dovellats de pedra. Destaquen la porta principal d'accés i la finestra superior, amb un sezill treball d'esculpit en relleu que recorda antics temes decoratius d'origen germànic, força arrelats en els repertoris populars. S'organitza en relació a una escala central sobre volta catalana, que porta la data de 1875 en què es devia remodelar. De les estances del pis superior destaca el festejador de la finestra de la sala principal. La coberta és de teula a doble vessant, amb un ràfec de maó esglaonat que recorda un element habitual de l'arquitectura de la població del qual cada vegada en resten menys exemples.

A la planta baixa es conserva, com a espai individualitzat, el primitiu calabós que solia acompanyar aquests edificis. La seva existència va determinar que popularment el carrer fos conegut com carrer de la Presó.

L'edifici va funcionar com a casa de la Vila.

Antic forn de Raimundo

Edifici industrial i habitatge

Serveis

Carrer Major

S. XIX

Habitatge particular que conté en la seua planta baixa un antic forn de llenya i l'obrador. El forn té forma circular amb falsa cúpula feta de maçoneria i està envoltat per un estret passadís. La boca del forn està coberta per una xemeneia rectangular i es tancava amb una porta de ferro; al costat una altra porta més petita servia per vigilar el foc i la cocció del pa.

Conegut amb aquest nom pel seu darrer panader i propietari, Raimundo Garcia, aquest va ser però, des de sempre, el forn de pa del poble; tant la seua ubicació al carrer Major com les referències documentals indiquen un origen antic. Sabem que l'any 1846 s'estableix el forn de Propis de la Vila a un particular, Miquel Juan Garcia. La data de 1860 a la llinda de la porta segurament és testimoni d'alguna reforma que es féu posteriorment.

El pa ha estat un aliment bàsic durant segles. Les dones, un cop a la setmana, el pastaven a casa i el portaven a coure al forn fins a meitat del segle XX, en què es va industrialitzar el producte.

Escoles Velles

Edifici públic

Ensenyament

Passeig de la Clotada

1931-33

És un edifici de planta simètrica amb eix central perpendicular a la façana principal, on es distingeixen cinc cossos, dos d'ells sobresortits. L'accés es realitza per dos portes, a part i part, mitjançant rampa corba. El ritme arquitectònic es manté en la composició de buits a base de finestres rectangulars en grups de tres. La façana està estucada amb ornaments d'estil noucentista.

L'edifici fou inaugurat el 21 d'abril de 1933 pel ministre Marcel·lí Domingo. Era un edifici per a l'ensenyament bastit en temps de la II República, dintre de la línia política de socialitzar i donar cultura al poble, així com de millorar-ne les condicions de vida. A partir de la seua obertura van anar desapareixen les acadèmies que funcionaven al poble i altres escoles privades com les de l'Ave Maria o la costura de les monges de la Consolació, així com els professors particulars. Va funcionar com a centre d'ensenyament fins finals del segle XX.

Centre Obrer

Edifici civil

Ús social

Carrer Primer de Maig

1935

L'edifici del Centre Obrero es va començar a construir poc després de 1915, any en què es va adquirir el solar. En la seua construcció van participar el Partit Republicà de la Sénia, fundat com a tal l'any 1901, i l'Associació de Jornaleros del Camp. La societat, però, de nom "Centro Republicano", existia ja a darreries del segle XIX. Avançats els anys 20 va canviar la seua denominació per la de Centre Obrero.

L'obra es va fer amb les aportacions voluntàries dels seus socis, que hi van contribuir econòmicament (dineros i espècies) i amb el seu treball (ma d'obra).

L'any 1921 la societat va iniciar les seues activitats a la seu actual. Integrava els sectors socials d'esquerra de la població i, des del principi, els seus objectius s'orientaven a contribuir al desenvolupament de la cultura, l'educació i la solidaritat entre les classes populars i els sectors progressistes. D'acord amb aquests principis, va compaginar l'activitat com a ateneu amb la d'oferir tota mena d'activitats culturals als veïns del poble. La seua biblioteca va arribar a tenir catalogats 800 volums. Va canalitzar també la participació de la dona en la vida social, amb la creació de l'Agrupació Femenina, i va disposar d'escola. En l'aspecte econòmic va funcionar també com a cooperativa i forn per als socis.

En un principi es va construir l'edifici on ara hi ha l'auditori que, a més d'aquest, incloïa el bar i on posteriorment hi havia la tribuna i l'espai per a la màquina de fer cinema. Més tard es va adquirir el solar contigu i es va remodelar el conjunt, prenent l'aparença actual.

El 14 d'abril de 1938 l'entitat va ser dissolta per la força. El local es va veure forçat a tancar i va ser espoliat. La societat va retornar a la legalitat l'any 1977 i l'any 2000 li van ser retornats els béns confiscats. L'any 2005 van acabar les obres de remodelació de l'auditori i, l'edifici, s'ha convertit en seu compartida entre el Centre Obrero i l'Agrupació Musical Senienca.

Antic Trinquet

Edifici privat

Originalment espai de lleure

Actualment restes d'edifici industrial i habitatge

Carrer Major

S XIX-XX.

Les inevitables transformacions del nucli històric de les poblacions no suposen només la desaparició d'edificis. De vegades són espais urbans amb una funcionalitat concreta els que són substituïts. És el cas del solar que

ocupa aquest edifici. Al segle XIX no estava construït i s'utilitzava per al joc popular de la pilota, conegut actualment com *pilota valenciana* i que tenia un fort arrelament a la nostra zona. Era un espai propietat del comú de la vila, que molt possiblement s'obria al carrer Major i al carrer del Carme. Com la majoria de propietats municipals, va ser venut al llarg del segle XIX per assumir despeses que el Consell no podia cobrir per altres vies.

A la segona meitat del segle XIX, en el lloc s'hi va construir un local de lleure que va mantenir el nom de *Lo Trinquet*. Tenia cafè i sala d'espectacles on s'hi feia teatre i ball. Hi havia també afegit un espai on s'hi fabricaven sifons i gasoses per a ús propi, que comercialitzava l'excedent a la població.

L'any 1922 Ricardo Garcia va transformar el negoci i va instal·lar-hi la segona fàbrica de pinzells que va tenir la població. Actualment resta part de l'antic edifici industrial.

Prigó

Element arquitectònic públic

Plaça del Prigó

S XIV-XV

Fins al primer terç del segle XX, l'entrada al nucli antic de la població des de la Clotada i el camí de Tortosa va estar marcada per l'existència d'una creu monumental d'origen medieval. Aquesta creu, coneguda popularment com *lo Prigó*, va ser traslladada després del conflicte de 1936-1939 al seu emplaçament actual, que aleshores era el límit de la nova entrada principal a la població. De l'element original es conserva només la creu. Es tracta d'un exemple de braços de la mateixa llargada i de perfil flordelísat, amb els panys dels braços treballats amb fulles de parra. A l'anvers de la creu hi ha la figura de Crist crucificat amb el rostre mirant cap amunt i els peus clavats per separat amb dos claus. L'anatomia té bastant volum i el cos sembla pesar, de manera bastant realista. La cama dreta apareix doblegada cap a un lateral. Un mantell li cobreix els malucs. Al damunt d'aquesta representació central hi ha un dosseret.

A banda i banda del Crist hi ha restes de dos figures de cos sencer vestides amb túnica i que semblen sostenir amb el braç atributs que no es poden identificar. La de la dreta de Crist ha perdut la seua meitat inferior.

Al revers a la creu hi ha la figura de la Verge amb el Nen Jesús als braços. Amb la mà dreta es recull la part inferior del vestit. Es troba força malmesa i en alguns sectors ha estat refeta modernament. Al seu damunt hi ha també un dosseret, rematat amb un petit pinacle de la mateixa manera que trobem a l'anvers. En aquest cas, la figura central es troba també flanquejada per dos figures no identificades que mostren els seus atributs. La de l'esquerra es conserva fragmentada.

Safareig de la Nòria

Infraestructura urbana

Servei

Carrer Jaume I

S XIX-XX

L'actual carrer Jaume I és conegut popularment a la població com el carrer de la Nòria, per l'enginy que hi havia a la part alta del camí i que s'utilitzava

per aixecar el nivell de l'aigua, que era portada a la població des del lloc anomenat el Partidor, situat riu amunt.

La primera canalització d'aigua que va tenir la població resseguia, doncs, la línia d'aquest carrer. Era coneguda com *reguer del poble*. A partir dels anys 30 del segle XIX, a les principals entrades del poble s'hi van construir, vinculats a l'esmentada canalització, un abeurador per als ramats i els matxos, una font pública i un safareig. Possiblement, el de la Nòria en va ser el primer, ja que en aquest tram és on la canalització d'aigua és més antiga.

Al segle XIX el safareig es trobava situat a l'altra banda de carrer, on ara hi ha la residència de gent gran. A finals del segle, la canalització es va modificar per la construcció de la *fàbrica del sulfuro*, que aprofitava part de la seua aigua, i aleshores el safareig es va traslladar a l'emplaçament actual.

Es tracta d'una construcció força senzilla, adaptada a la planta irregular del solar, de la qual destaca la vista al cingle del riu. El safareig es troba al nivell de la canalització de l'aigua, per això s'han de baixar uns esglaons des del carrer. Les parets són de maçoneria i al damunt té lloses de pedra amb la superfície gravada per facilitar les feines de rentat i repassat. Una senzilla estructura metàl·lica sosté taulons de fusta on les dones deixen la roba a mig rentar o ja repassada.

La font i l'abeurador van ser retirats l'any 1983, en construir-hi la residència de gent gran.

En alguns trams d'aquest sector, penjat al cingle o per galeries treballades a la pedra tosca, es conserva en desús l'antic reguer del poble, que portava l'aigua a la població des de sectors més elevats del riu.

Font de la plaça

Infraestructura pública

Servei

Plaça Major

S XIX-XX

L'abastament d'aigua a la Sénia es va fer fins al segle XIX mitjançant fonts naturals properes al nucli de població, especialment la coneguda com a *Font de Les Cases* situada vora el riu. La voluntat d'ampliar les zones de regadiu properes al poble va portar, a principis del mil vuit-cents, a construir una canalització des de la part alta del riu fins a la partida coneguda com *Davall la Cova*, contigua a la població pel sector oest. Part de l'aigua es va canalitzar per poder ser aprofitada per al consum domèstic i agropecuari i es va portar fins a la part alta de la població mitjançant el conegut popularment com a *reguer del Poble*. L'any 1833, l'ajuntament va donar permís a Antonio Vidal Garcia per prolongar el reguer fins la plaça Major, on es construiria una font, un safareig i un abeurador. Com a contrapartida, aquest podria aprofitar l'aigua sobrant per al rec dels horts situats entre el poble i les Cases del Riu.

La font de la plaça es va construir a un nivell inferior al del terra d'aquest sector, per poder fer aflorar l'aigua just a l'alçada on hi havia la canalització. Per poder-hi accedir, en un principi es van construir dos rampes, que permetien l'accés al bestiar. Aquestes rampes a finals del segle XIX es van substituir per les actuals escales.

L'any 1952, amb motiu de la portada de l'aigua corrent a la vila, es va

construir a la mateixa plaça una segona font. Per això, des d'aleshores fins l'any 2002, en què s'ha enretirat la segona font, la denominació popular ha estat la de *Font Vella*.

Mentre es van fer bous a la plaça a la festa major, era costum que els homes més atrevits fessin baixar els animals fins a la font.

Safareig, peixateria i abeurador de la plaça

Infraestructura pública

Servei

Carrer Bailen

Cap a 1833

La construcció d'aquest conjunt d'infraestructures es remunta als anys 30 del segle XIX, quan es va canalitzar el reguer del poble fins a la plaça Major. L'aigua sobrant de la font era aprofitada per rentar i abeurar els animals que accedien la població des de les Cases del Riu, dels termes de Rossell i Canet i dels horts propers a la població.

El fort desnivell del terreny en aquest sector va permetre que l'edifici que aixoplugava el safareig restés en un nivell inferior al del terra de la plaça. En el sector extrem d'aquesta, que actualment fa d'accés a la terrassa, s'hi portava a terme la venda del peix. El fàcil accés a l'aigua va ser el fet que va definir la instal·lació en aquest punt dels venedors, que realitzaven la venda a l'aire lliure. L'any 1934 l'ajuntament va construir en aquest punt la peixateria municipal, avui convertida en magatzem, i les escales d'accés. Una sàvia distribució de la canalització de l'aigua va permetre disposar als peixaters d'aigua corrent abans que aquesta arribés a la població.

La dècada dels anys 50 es va desfer la teulada a dos aigües del safareig i es va aprofitar el desnivell respecte de la plaça Major per construir el mirador al riu que encara avui es conserva, conegut a la població com *la Terrassa*. En origen, disposava d'una pèrgola d'inspiració classicista, que va ser retirada als anys 80.

Font del carrer del Carme

Infraestructura pública

Servei

Carrer Carme / Saragossa

S XIX

Està situada sota el nivell del terra per accedir a la sèquia per on circula l'aigua. Es baixa per unes escales de carreus de pedra i està vorejada a nivell de carrer per un pedrís de maçoneria i lloses de pedra coronat per una barana de ferro. Destaca el brollador de ferro, amb un senzill rostre d'home. La pica de lloses de pedra és ampla i poc fonda. Forma part de la xarxa d'aigua que en el segle XIX s'estén des del centre del poble cap als extrems. El 1832 està datada l'arribada de la canalització de l'aigua fins a la font de la plaça.

A la vora d'aquesta font hi havia tot de cabirons i taulons de fusta de la serreria i fusteria dels Prades. Ajudat per la seua aigua, el fuster Antonio Prades Cortiella va poder tallar la roca tosca que va utilitzar per construir el pont vell de les Cases del Riu. Aquí també hi paraven a beure els rossegadors que baixaven dels Ports, havent descarregat la fusta a l'entrada del poble, a les Eres, ja que els era prohibit entrar el ròssec pels carrers del poble perquè

es feia malbé el ferm.

A partir d'aquesta font, i seguint el sistema descrit de canalització subterrània, l'aigua sobrant de la font es va canalitzar fins al safareig de la Clotada. La cava encara es pot veure en el soterrani d'algunes cases de la població.

Safareig de la Clotada

Infraestructura pública

Servei

Carrer Tarragona

1934

Dels quatre safareigs que la vila ha tingut al llarg del segle XX, aquest és l'únic que ha canviat el seu emplaçament habitual, encara que la variació ha estat mínima. En origen se situava al carrer de la Clotada, en el lloc que actualment ocupen els baixos de la biblioteca. Va ser traslladat en construir-se aquesta l'any 1983. La seua existència estava en relació al camí que venia des de la costa de la Pedrola i el camí del Mas de Barberans, pel qual entraven pagesos i animals amb carros o sàrries procedents de les finques de secà de la zona. La gent gran de la població recorden les cues de carros que tots els tardets es feien esperant abeurar l'animal. Era un lloc de reunió i tertúlia dels homes abans d'arribar a casa, de la mateixa manera que al matí ho era el safareig per a les veïnes de la zona.

En aquest cas, a més de la font i l'abeurador habitual, el safareig anava també associat a l'escorxador de la població, situat just al seu costat. Aquest servei demanava una abundància d'aigua que només es podia oferir, abans de la implantació de l'aigua corrent, en els llocs on el reguer del poble aflorava a la superfície. La concentració de serveis en aquests punts és exemple de la racionalitat de les cultures tradicionals en l'aprofitament de l'aigua, bé que en aquesta zona no s'ha pogut mai desapropitar. En aquest cas la sobrant era utilitzada per a regar un conjunt d'horts de la part baixa de l'actual clotada que es van mantenir en actiu fins la dècada dels anys 50 del segle XX.

Safareig del calvari

Infraestructura pública

Servei

1934

Es tracta de l'únic safareig del poble que es conserva com a construcció aïllada. És també el que ha sofert menys transformacions des que es va aixecar. El forma un únic receptacle d'aigua aixoplugat en una estança quadrangular concebuda en principi a manera de llotja oberta, amb teulada a doble vessant. Va associat a un abeurador i a una font exterior que es conserven també en la seua estructura i aparença originals. El safareig recull, mitjançant un regueret, l'aigua sobrant d'aquests dos elements, que és aigua neta. En origen, l'aigua que es desguassava del safareig era utilitzada per a regar els horts situats a la vora el camí que va del Calvari al molí de l'Abella. La seua existència està en relació a l'entrada del poble des dels camins d'Ulldecona i dels horts del tram baix del poble. Servia per abeurar els animals que entraven a la població des d'aquests sectors i perquè hi rentessin els veïns de la part baixa de la vila.

El rentat de la roba era una tasca força feixuga per a les mestresses de casa de

les societats tradicionals. Se solia fer un cop o dos a la setmana. Un d'ells, els dies que es rentaven els llençols i es "feia la bugada" de casa. L'abundància d'oliveres a la població ha fet que la utilització de sabó moll obtingut de l'oli de fregir no apte per a l'alimentació hagi estat des de sempre una pràctica habitual. Moltes de les veïnes que avui dia continuen rentant al safareig, malgrat tenir a casa safareig propi i rentadora, el continuen fent a casa seguint els mètodes d'elaboració tradicional.

EDIFICIS RELIGIOSOS

Església parroquial de Sant Bartomeu

Edifici religiós

Lloc de culte

Plaça de l'Església

S XVII

És un temple d'època barroca. És una construcció de nau única amb capelles laterals entre contraforts i absis de perfil poligonal, seguint un model emprat des d'època gòtica que va tenir molta acceptació en etapes posteriors per la seua funcionalitat. La nau es divideix en quatre trams regulars, en el primer dels quals s'hi va col·locar un cor en alt seguint el costum de l'època. Destaca l'arc escarser que sosté aquest element. Disposa de poques obertures, col·locades aprofitant el sector de mur situat sobre les capelles. La coberta segueix també el model de creueria fixat en època gòtica, encara que el perfil de la volta és de mig punt. La decoració interior és austera, de tipus clàssic. La façana és en aquest sentit la part més valorada. Folrada amb carreus de pedra per dignificar la seua aparença, és centrada per una porta llindada gran de perfil trencat, una fornícula superior amb la imatge del sant titular, un òcul i un remat mixtilini que es retalla sobre el cel.

Va ser aixecat en substitució del primitiu temple medieval, com a conseqüència de l'augment de la població i les noves necessitats litúrgiques de la societat moderna. La clau de volta del darrer tram de nau porta gravada la data de 1701, moment en el qual van acabar les obres.

Amb el conflicte bèl·lic de 1936-1939, van ser destruïts els retaules i altres elements mobles interiors. Entre ells, va desaparèixer el retaule major dedicat a Sant Bartomeu, que ocupava una part important del mur del presbiteri. Els retaules i imatges actuals són moderns, dels darrers seixanta anys. També tenen la mateixa cronologia els vitralls de les finestres, confeccionats a Barcelona i col·locats l'any 1954. Altres elements mobles que destaquen són l'orgue i els confessionaris, confeccionats per fusters de la població.

Campanar

Edifici religiós

Servei i culte

Plaça Major

Segona meitat del S XVIII

El campanar de la Sénia, com a la majoria dels de les comarques properes, va ser aixecat al segle XVIII coincidint amb un període d'expansió demogràfica i de prosperitat econòmica de la zona. La data de 1764 gravada a una pedra que es conserva al cos superior de l'edifici correspon a l'època de l'acabament. L'obra va ser finançada per l'ajuntament. Un cop acabada s'hi

va col·locar una campana que mirava a la plaça i un rellotge automàtic, seguint un costum generalitzat a l'època. Les restes d'aquest darrer es poden veure al pany de mur encara actualment. El 1814, l'alcalde Escobedo va comprar dos campanes més i les va fer col·locar. Aquestes dos i una tercera del segle XVIII van ser destruïdes l'any 1936.

L'element segueix l'esquema típic dels campanars catalans del període barroc, amb una base massissa de maçoneria –pedres de diferents mides i formes lligades amb morter– que sustenta un cos superior octogonal. Models molt semblants es poden trobar a la zona propera dels Ports de Morella. El cos superior és una construcció de major qualitat, feta amb carreus rectangulars de pedra com la façana de l'església. Les pilastres i l'entaulament que l'ornamenten, així com el joc de llums i ombres que provoquen les obertures de les campanes, són reflex del gust barroc pel moviment i els contrastos.

Casa abadia

Edifici religiós
Servei i habitatge
Carrer Major
S XIII-XX.

Edifici entre mitgeres que, com molts d'aquest sector urbà, per la façana posterior s'obre al cingle que mira al riu mitjançant finestres. L'origen de la construcció és medieval, encara que amb posterioritat ha sofert reformes importants en la seua estructura. Resten com a testimonis del moment de construcció, els segles XIII o XIV, dos arcades de pedra apuntades bastides a la planta baixa entre les parets mitgeres, en sentit transversal a l'eix principal de l'edifici. Sostenen un embigat que és la base del paviment del primer pis, seguint un model força difós a la baixa edat mitjana en edificis civils i religiosos, gràcies a la seua racionalitat i eficiència constructiva. El sostre, amb cabirons i revoltos intermitjos, és més modern i segueix el model tradicional de l'arquitectura popular a la zona.

L'any 1828, data gravada a la llinda de la porta actual d'accés a l'edifici, era propietat de Joaquim Garcia, pagès i també propietari del molí que portava el seu nom, que hi va fer reformes importants. Devia ser en aquest moment que va quedar configurada la façana tal com es mostra avui dia. En morir Garcia va deixar la casa als seus dos fills, capellans, i dret d'habitació i cuina a les seues tres filles mentre fossin solteres o vídues. L'any 1879, els germans Joaquim i Carles Garcia van llegar l'edifici al bisbat de Tortosa perquè pogués ser utilitzat com a col·legi. L'any 1889 les monges agustines de Tortosa van inaugurar el que popularment seria conegut com "l'escola de les monges". Es va mantenir amb aquesta funció fins l'any 1936.

D'ençà l'any 1939 ha estat utilitzada com a casa abadia. Als baixos s'hi va instal·lar, als anys 70, la seu de l'escola de música i coral *Juventuts Unides*, que encara avui manté l'esperit d'edifici dedicat a l'ensenyament dels darrers dos segles.

Calvari

Recinte religiós
Lloc de culte
1790

És un recinte de perímetre poligonal delimitat per un mur de maçoneria. Al seu interior s'organitzen de forma concèntrica les dotze capelletes que

representen les estacions de la passió de Crist. Cada capelleta és un pilar de totxo arrebossat i emblanquinat amb una fornícula superior on es representa l'escena de l'estació a què fa referència en rajola vidrada valenciana. La portada del recinte és l'element més remarcable del conjunt. Segueix els paràmetres de l'estil barroc tardà. És feta de pedra amb llinda de perfil interior mixtilini. El coronament és ondulat, amb una petita fornícula al sector central i emmarcat per una decoració de cuculles de perfil convex amb esfera superior. Al damunt s'hi va col·locar una creu que va ser tombada amb la guerra de 1936-1939.

El costum d'aixecar un recinte destinat a fer la processó del *Via Crucis* el Divendres Sant, es troba força arrelat a les Terres de l'Ebre i les comarques del País Valencià. A la majoria de poblacions es buscava un turó proper al nucli urbà al qual es pogués accedir amb facilitat caminant. Per cronologia i afinitat d'elements decoratius, per al cas de la Sénia, la construcció del calvari s'ha de lligar amb la de l'església parroquial i la del campanar.

Ermiteta dels Sants Metges

Edifici religiós

Culte

Lligallo de Malany

S XIX-XX

És una petita capella oratori coneguda popularment com l'Ermiteta, aixecada a la partida coneguda com a *Plana Molló*. Construïda amb els elements propis de l'arquitectura popular, en destaquen la volta de canó interior i les rebranques i llinda de pedra, que simula el perfil d'un arc escarser.

La construcció original data de 1832. Segons la tradició oral va ser manada aixecar amb motiu d'una promesa que un veí de la població propera del Boixar va fer als Sants Metges en haver patit un accident al pont de Malany i haver-ne sortit il·lès. A més d'aixecar la capella, es van fer uns gojos dedicats als Sants que s'hi cantaven el dia 26 de setembre, data en què se celebra la seua festa.

La devoció als Sants Metges, Cosme i Damià, es remunta a Catalunya al segle VI. Segons la llegenda, eren cristians d'origen àrab dedicats a la medicina. Per això s'han considerat tradicionalment patrons de metges i farmacèutics.

L'edifici va sofrir desperfectes importants durant el conflicte de 1936-1939. La fotografia mostra la seua aparença original, que segueix l'estructura de les petites capelles del sud de Catalunya i nord del País Valencià. A la dècada dels anys 80 del segle XX, va ser refet i se'n va engrandir l'entrada, a la qual es va col·locar una reixa per a impedir-hi l'accés.

HABITATGES

Casa Palau

Edifici privat

Habitatge

Carrer Major

S XVIII-XX

Va ser la casa pairal dels Vidal fins a meitat del segle XIX i dels Palau a partir d'aquest moment. Es tracta d'un edifici de tres plantes que mira al carrer de la presó i a la costa dreta que comunica el nucli antic de la població

amb el riu. Consta de tres plantes, com és comú als habitatges de la zona. Encara que actualment l'interior ha estat adaptat als nous usos derivats de la seua funció d'habitatge, estructuralment manté elements importants de la seua aparença original. Un inventari de principis del segle XIX ens assabenta que tenia a la planta baixa entrada, pallissa i corral per a tres animals. Al primer pis, cuina i dos estances auxiliars adjuntes, sala i alcova. El segon pis era l'*engorfa*, espai gran i obert que a les cases de la zona era utilitzat per emmagatzemar i conservar tot l'any productes del camp com patates, cebes, tomates de penjar, figues, etc. Aquests i altres productes similars es col·locaven al damunt de canyissos que permetien mantenir-los airejats i que no es podriessin.

A principis del segle XIX la casa era de Joaquim Vidal Baltasar, propietari de part de la finca de la Vallcanera. A meitat de la mateixa centúria la seua néta es va casar amb Antonio Palau Vidal, fill de moliners de farina, originaris del molí de la Roca. Antonio Palau va ser alcalde, i va ser sota el seu govern que, el 1901, va arribar per primer cop la llum elèctrica a la població. La família Garcia, actual propietària, la va adquirir l'any 1920.

Casa Vidal

Edifici privat
Habitatge
Plaça Major
S XVIII-XX

És la casa pairal de la família, aixecada seguint els models de l'arquitectura popular de la zona. Es tracta d'un edifici entre mitgeres distribuït en tres nivells. Part de les estances reben la llum d'un verger posterior. La façana és arrebossada i emblanquinada, i conserva la solució tradicional de balcons al pis noble i a la golfa. A la planta baixa hi havia en origen un molí de sang, al qual posteriorment es va adaptar motor i que es conserva en bon estat. Rest a un espai cobert annex al molí amb una interessant falsa volta de maó. De l'escala d'accés al primer pis, destaca la contrapetja revestida de rajola vidrada valenciana. La primera planta conserva en una part important l'estructura i la decoració de principis del segle XX, amb alcova a les habitacions, decoracions pintades a les parets i mobiliari vuitcentista. En aquest sentit la decoració no participa de l'esperit popular de l'arquitectura i evidencia el nivell econòmic i social de la família. El pis superior és ocupat per una gran sala única, la golfa, que s'obre al carrer mitjançant una única obertura rectangular protegida per un balcó ampitador.

La casa va ser aixecada l'any 1764 per Antonio Vidal Gisbert i Antònia Garcia, propietaris agrícoles. Al llarg dels segles XVIII i XIX els seus descendents van prendre part activa en la vida social i política de la població, i van ocupar en alguns casos l'alcaldia durant el període de la restauració borbònica. Actualment mantenen la propietat de l'edifici.

Casa Martorell

Edifici privat
Habitatge
Plaça Major
S XIX-XX

La distribució de la façana és similar a la veïna casa pairal dels Vidal. A l'interior la planta baixa estava ocupada per un molí d'oli, del qual actualment encara

es conserven algunes restes. Destaca l'empedrat de la zona d'accés a l'edifici des del carrer i la reixa que separa l'entrada de l'escala i la part posterior de l'edifici. Al primer pis la distribució original de les estances i el guarniment es conserven amb algunes alteracions. La part posterior de la propietat la formava en origen una gran zona de regadiu, que obtenia aigua d'una sínia pròpia situada vora la casa. Al llarg del segle XX una part d'aquest espai va ser destinat a verger, funció que compleix encara avui. La resta va ser destinat a diferents funcions fins que a la dècada dels anys 90, s'hi van construir els habitatges organitzats al voltant del *passatge de l'Hort*.

En origen, aquesta casa formava part de la propietat de la casa pairal veïna dels Vidal. Al segle XIX Antonio Vidal Garcia la va cedir en herència a la seua filla Antònia. Aquesta es va casar amb Martí Martorell Font, fabricant de paper i propietari de la fàbrica Martorell o *Fàbrica de Paper de Dalt* segons la denominació popular, que els seus hereus van mantenir activa fins a darreries dels anys 70 del segle XIX.

Casa Mossèn Bel

Edifici privat

Habitatge

Carrer Jaume / Pallerols

S XIX-XX

Està situada a extramurs de la població medieval i formada per dos cossos rectangulars perpendiculars que delimiten un angle recte amb un ampli pati al lloc on s'uneixen. Cal destacar a la façana principal el joc de buits amb el gran balcó en el primer pis i tres finestres emmarcades per motllures en el segon. L'escala interior és a la catalana amb un ull central. El pati amb galeries d'arc de mig punt comprèn el primer i el segon pis. El terrat és delimitat per balustrada. Tot l'edifici té un gust classicista que el diferencia clarament d'altres de la població construïts dintre de la tradició popular.

Coneguda popularment com a casa mossèn Bel, la casa va pertànyer, fins a principis del segle XX, a aquesta benestant família. L'any 1874, els lliberals varen matar en aquesta casa, on s'hostatjava, al marquès de Zafra, que en aquells moments era el president de la *Junta Carlista del Reino de Valencia*. La façana que mira al carrer de Pallerols porta la data de 1917. Correspon a una reforma feta quan va ser adquirida per la família Ortí a principis del segle XX i es va repartir entre dos germans.

Casa de Vicent del Catxo

Edifici privat

Habitatge

Carrer Sant Miquel

1932

És un edifici entre mitgeres amb funció d'habitatge. La part davantera s'obre al carrer de Sant Miquel i la posterior al carrer Guillem de Moragues. Consta de planta, dos pisos i terrat amb rafal posterior, seguint una estructura força habitual als edificis de la primera meitat del segle XX. La façana principal presenta una decoració pròpia del primer terç del segle XX, amb el mur d'arrebossat simulant carreus. Destaca la tribuna que resulta de l'avançament del primer pis, de secció poligonal construïda amb fusta i vidre. La part inferior frontal està decorada amb rajola vidrada de motius geomètrics, força emprada en aquesta zona per influència valenciana.

L'habitatge es troba en una de les zones que a principis del segle XX es van consolidar com a eixample de la població, en aquest cas en relació a la urbanització de l'accés al poble des del Maestrat i des d'U'decona. En aquest moment és quan per primer cop els habitatges deixen de banda el model tradicional de casa pagesa amb corral a la planta baixa i inicien la nova tipologia de planta destinada a zona d'estar durant el dia, amb menjador i cuina. Dins del conjunt urbà, destaca per ser dels pocs habitatges que van reproduir a nivell popular els estils arquitectònics del moment, en aquest cas el ressò del modernisme i el noucentisme imperants als nuclis importants al primer quart del segle.

Casa Garcia

Edifici privat

Habitatge

Passeig de la Clotada

1910/20

És un habitatge format per planta baixa i terrat amb golfa posterior. Manté l'estructura original interior amb els arranjaments derivats de l'adaptació a les infraestructures actuals d'habitatge. Destaca del conjunt la decoració de la façana, organitzada en relació a tres obertures de la mateixa mida –una porta i dos finestres– d'estructura llindada. L'arrebossat simula carreus encoixinats i sobre les obertures hi ha decoració d'esgrafiats amb motius vegetals i entrelleços.

És un dels pocs edificis de la població que prenen aquesta estructura d'habitatge organitzat en una sola planta i terrat, amb façana adaptada als esquemes derivats de l'estil modernista i noucentista imperants a Catalunya al primer quart del segle XX. Va ser una de les primeres cases aixecades a la part baixa de la Clotada, en un moment en què estava encara per urbanitzar i hi havia, més que res, patis amb algun sector de regadiu i terra de blat.

Casa Froilan

Edifici privat

Habitatge

Carrer Sant Antoni

1916

Es tracta d'un edifici entre mitgeres que consta de planta, entresòl i dos pisos. La façana és de pedra a la planta i d'arrebossat carreuat als pisos superiors. A la planta baixa les portes i finestres llindades emmarcades per motlures ofereixen ritme al mur. Al damunt, separades de cada obertura per una ampla llinda, hi ha quatre targes de ventall. Són elements força característics de l'arquitectura civil de la segona meitat del segle XIX i primera del XX, utilitzats com a elements decoratius i per a permetre l'entrada de llum natural a l'entresòl. Al primer pis es trenca el ritme de la planta baixa amb l'existència de només tres obertures llindades, precedides per una ampla balconada que recorre tota la façana. Al segon pis, separat de l'inferior per una senzilla cornisa volada, s'obren només dos balcons ampitadors. La decoració se centra als emmarcaments de les portes i finestres i a les reixes de forja i vitralls de la planta baixa. Destaquen els relleus al·lusius a Hermes, déu del comerç, que representen el bust amb casc alat sobre una columna de fusta estriada rodejada per una corona de llorer.

L'edifici va ser construït per Froilan Jaques com a habitatge i comerç, en un moment en què el carrer de Sant Antoni era un dels eixos comercials

principals de la població. D'aquí la inscripció *Comercio de tejidos de Froilan Jaques. Novedades y géneros de ocasión*, que apareix gravada a la façana. Més tard la botiga va ser traslladada a l'edifici situat just enfront. A més de fundar el negoci, aquest empresari va fundar a principis dels anys 20 del segle passat la primera companyia d'autobusos de la població.

Després de la guerra de 1936-1939 la planta baixa es va utilitzar com a consulta mèdica. A la dècada dels anys 90 va sofrir remodelacions importants al seu interior.

Antiga botiga La Maravilla o Tenda de Lluís Salvador

Edifici privat

Comerç i Habitatge

Carrer Sant Joan

S XIX-XX

És un habitatge unifamiliar construït a principis de segle XX, situat en el primer eixample del poble al voltant del camí d'accés principal. El 1927 s'obre la botiga de roba *La Maravilla*, *Lluís Salvador*, que ocupava la planta baixa i el 1r pis. A l'exterior els aparadors i la tribuna són un exemple molt reeixit de la fesomia exterior dels locals comercials de l'època. A l'interior encara es conserva l'estructura de fusta original que envolta els murs en dos nivells de prestatges i, entre ambdós, una estreta galeria de fusta oberta a l'interior que rodeja tot el perímetre. A la planta baixa, el taulell de fusta per despatxar el gènere.

La introducció de la màquina de cosir, a finals del segle XIX, va revolucionar la vida domèstica i també el comerç. Va permetre a les mestresses de casa una millora en la confecció, fins llavors manual, de la roba de vestir i de la roba de casa. Aquesta feina requeria una important quantitat d'eines i materials que els eren proporcionats per aquests renovats comerços.

Fusteria Prades

Habitatge i taller

Ús industrial i habitatge

Carrer Saragossa

S XIX

L'edifici està situat als afores de la població en el camí als Ports i a la zona interior peninsular. La construcció és característica del S XIX amb planta baixa, entresòl, pis i golfes. L'edifici fou comprat l'any 1869 pel fuster Antonio Prades Bonet, que provenint de Rossell, hi va instal·lar la seua casa i taller; anteriorment hi havia un molí d'oli. La instal·lació d'una serradora de galera, a finals del S XIX motiva algunes modificacions en l'entrada, com elevar l'alçada o el bastiment d'una porta de grans dimensions, i molt més tard, cap als anys 40-50 del segle XX, una porta petita.

El balcó de fusta és obra d'Antonio Prades Bonet, que hi realitzà un treball de formes geomètriques senzilles on hi havia un medalló central amb una talla avui perduda. La casa va albergar tres generacions de fusters, la darrera de les quals va instal·lar la primera fàbrica de mobles de la Sénia cap al 1940.